

olduğu şeklindeki Bâtınî iddiaları ele alınarak bunlar kesin delillerle iptal edilir. Kitabın yedinci babı imâmet konusuna ayrılmıştır. Burada imâmetin nasla sabit olduğu, imamların küçük büyük her türlü günahahtan korundukları ve her şeyin bilgisine sahip bulundukları şeklindeki iddialar çürütülür. Sekizinci bab İslâm dininin Bâtınîler hakkındaki hükmüne dairdir. Müellif, Bâtınî düşüncelerin bir kısmının sapıklık ve bid'at çerçevesine girdiğini, bir kısmının ise tekfiri gerektirdiğini, küfrüne hükmedilenlerin mürted statüsünde bulunduğunu belirtir. Gazzâlî kitabının dokuzuncu babında, yaşadığı çağda herkesin itaat edeceği meşrû imamın el-Müstazhir - Billâh olduğunu ispata çalışır ve meşrû bir devlet başkanında bulunması gereken nitelikleri açıklar. Onuncu babda ise devlet başkanının, görevini meşruiyet içinde yürütmemesi için yerine getirmesi gerekli olan ilmi ve amelî vazifelerini konu edinir.

Aralarında mevcut muhteva benzerliği sebebiyle *Fedâ'ihu'l-Bâtîniyye*'nin önemli kaynaklarından birinin Abdülkâhîr el-Bağdâdî'ye ait *el-Farâğ beyne'l-İrâk* olduğunu söylemek mümkündür. Bâtınî âlim ve dâîlerinden Ali b. Muhammed b. Velîd (ö. 612/1215) Gazzâlî'nin bu kitabına hacimli bir reddiye yazmış ve mukaddimeden kitabın sonuna kadar bütün görüşlerini tek tek cevaplandırmaya çalışmıştır. Ancak Mustafa Gâlib tarafından iki cilt halinde yayımlanan eserden (Beyrut 1403/1982) anlaşıldığı üzere Bâtınî müellifi, hakaret dolu bir üslûpla kaleme aldığı kitabında ilmi ve tarafsız bir yöntem kullanmamış, büyük müslüman çoğunluğunun, hatta yer yer mütedil Şîa'nın bile kabul edemeyeceği görüşlerle Gazzâlî'yi eleştirmek istemiştir. Buna karşılık Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile Şemseddin es-Sehâvî eserlerinde tasvîpîk ifadelerle Gazzâlî'nin kitabına atıfta bulunmuşlardır (*el-Fütûhât*, V, 158-159; *el-İ'ân bi't-tevbih*, s. 49-50).

Fedâ'ihu'l-Bâtîniyye'nin bilinen iki yazma nüshasından biri British Museum'da (Or., nr. 7782), diğeri Fas Karaviyyîn Camii Kütüphanesi'ndedir (H. L., nr. 4428). Eserin ilk neşri, otuz beş sayfalık Almanca bir mukaddime, yetmiş yedi sayfalık bir muhteva tahlili ve seksen bir sayfa tutan metinle birlikte *Streitschrift des Gazzâlî gegen die Bâtîniyya-Sekte* adıyla I. Goldziher tarafından gerçekleştirilmiştir (Leiden 1916). Goldziher bu çalışmasını, o sırada tek nüsha olarak bilinen ve asıl metnin üçte biri kadar olan

British Museum nüshasına dayandırmıştır. Eserin iki nüshaya dayanan tam neşri ise on altı sayfalık bir değerlendirme ve 225 sayfalık metin halinde Abdurrahman Bedevî tarafından yapılmıştır (Kahire 1383/1964). Ali b. Muhammed b. Velîd'in reddiyesi yayımlandıktan sonra Bedevî neşrinin *Fedâ'ihu'l-Bâtîniyye*'nin tamamını ihtiva ettiği ve eserin Gazzâlî'ye ait olduğu konusundaki bilgiler kesinlik kazanmıştır.

Fedâ'ihu'l-Bâtîniyye'nin, bilginin kaynağını mâsum imamın oluşturduğu ve elde edilmesinin de onun öğretmesine bağlı bulunduğu yolundaki Bâtınî iddialarını çürüten altıncı babını Gazzâlî *Kitâbü Kavâşımı'l-Bâtîniyye* ismiyle yeniden kaleme almıştır. Bu risâle Ahmet Ateş tarafından Türkçe'ye çevrilerek yayımlanmıştır (*ACİFD*, III/1-2 [1954], s. 23-44). *Fedâ'ihu'l-Bâtîniyye*'nin bazı bölümleri Goldziher neşri esas alınarak Miguel Asin Palacios tarafından İspanyolca'ya tercüme edilmiştir (*Algazel, El Justo en La Creencia, Compendio de teologia dogmatica*, Madrid 1926). Avni İlhan, Abdurrahman Bedevî neşrini esas alıp eserin tamamını *Bâtîniğin İcyüzü* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (Ankara 1993).

BİBLİYOGRAFYA:

Gazzâlî, *Fedâ'ihu'l-Bâtîniyye* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1383/1964; Bağdâdî, *el-Farâğ* (Abdülhamîd), s. 281-312; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 191-198; Ali b. Muhammed b. Velîd, *Dâmîgu'l-bâtil ve hafû'l-münâdil* (nşr. Mustafa Gâlib), I-II, Beyrut 1403/1982; a.e., nâşirin mukaddimesi, I, 9-18; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, V, 158-159; Sehâvî, *el-İ'ân bi't-tevbih*, Kahire 1349, s. 49-50; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1274; M. Bauges, *Essai de chronologie des oeuvres de al-Ghazali* (Algazel), Beyrut 1959, s. 31; Abdurrahman Bedevî, *Mu'elleftû'l-Gazzâlî*, Küveyt 1977, s. 82-84; W. Montgomery Watt, *Müslüman Aydın* (trc. Hanîf Özcan), İzmir 1989, s. 62-65; Ahmet Ateş, "Gazzâlî'nin Bâtınîlerin Belini Kıran Delilleri: Kitâb Kavâşımı al-Bâtîniyya", *ACİFD*, III/1-2 (1954), s. 23-44.

AVNİ İLHAN

FEDÂİHU'L-MU'TEZİLE

(فضائح المتزيلة)

İbnü'r-Râvendî'nin (ö. 298/910) Mu'tezile mezhebinin tenkit etmek için kaleme aldığı ve Ebû'l-Hüseyn el-Hayyât'ın *el-İntisâr ve'r-red* adlı kitabıyla cevaplandırıldığı eser (bk. el-İNTİSÂR).

FEDÂİL

(bk. FEZÂİL).

FEDÂLE b. UBEYD

(فضالة بن عبيد)

Ebû Muhammed Fedâle b. Ubejd
b. Nâfîz (Nâkîd) el-Ensârî
(ö. 53/673)

Sahâbî.

Medineli olup Evs kabilesinin Benî Amr b. Avf koluna mensuptur. Medine'de İslâmiyet'i ilk kabul edenlerden ve ehl-i Suffe'den (Ebû Nuaym, II, 17) biridir. Şair olduğu söylenen (Kelbî, I, 372) babası hakkında bilgi bulunmamakta, annesi Ukbe (Akabe) bint Muhammed el-Ensârîyye'nin sahâbî olduğu anlaşılmaktadır. Fedâle, Uhud ve Hendek gazveleri başta olmak üzere Resûlullah'ın bütün gazvelerinde ve Bey'atürrıdvân'da bulundu. Bey'atürrıdvân'a katılan sahâbîlerin en küçüğünün Fedâle olduğu iddiasını, onun Uhud Gazvesi'nde bulunduğu dair rivayetle ve bilhassa Muâviye devrinde Yemen valiliği yapan oğlu Ma'n'ın sahâbî olduğu (İbn Hacer, VI, 192) haberiyle bağdaştırmak mümkün değildir. Ancak Bey'atürrıdvân'da bulunanlar arasında en son onun vefat ettiği belirtilmektedir.

Fedâle'nin Suriye fetihlerine katıldıkdan sonra Dimaşk'a yerleştiği anlaşılmaktadır. Dimaşk Kadısı Ebû'd-Derdâ hastalandığı zaman Muâviye onu ziyaret ederek kendisinden sonra yerine kimin uygun gördüğünü sorduğunda Ebû'd-Derdâ Fedâle b. Ubejd'i tavsiye etti; 32 (652) yılında ölünce de Muâviye Fedâle'ye Dimaşk kadılığını teklif etti. Fedâle bu vazifeden affını istediye de Muâviye'nin ısrarı üzerine göreve başladı. Kendisine çok güvenen Muâviye devlet merkezinden ayrıldığı zamanlarda onu yerine vekil bıraktı. Fedâle'nin Hz. Osman taraftarı olduğu, Medineli birkaç sahâbî gibi onun da Hz. Ali'ye biat etmediği belirtilmektedir (Taberî, IV, 429-430). Fedâle'nin Mısır seferine kumandan olarak katılıp fetihden sonra orada kadılık yaptığı ve deniz işlerine baktığı, yine Muâviye devrinde Bizans'a yapılan deniz seferlerinden birine kumanda ettiği (Nevevî, I/1, s. 50), Taberî'nin kaydettiği bir rivayete göre Akdeniz'in Tunus kıyılarındaki Cerbe adasını 49 (669) yılında ilk defa onun fethettiği ve bir kışı burada geçirdiği (*Tarih*, V, 232), Muâviye ile birlikte Kıbrıs seferine katıldığı (Belâzûrî, s. 220) bilinmektedir. Tâbiünden Sümâme b. Şüfey, Rodos adasında vefat eden bir arkadaşlarının cenazesinde Fedâle ile birlikte bulunduklarını söylemektedir (Müslim, "Cenâ'iz", 9).

53 (673) yılında Dimaşk'ta vefat eden Fedâle b. Ubeyd Bâbüssağır Kabristan'ına defnedildi. 59 (679), 67 (686-87) ve 69 (688-89) yıllarında öldüğüne dair rivayetler doğru değildir.

Vefatında Fedâle'nin cenazesini biz-zat taşıyan Muâviye'nin o sırada yanın-da bulunan oğlu Abdullah'a (veya Yezîd'e) böyle değerli bir zatın bir daha omuz-larda taşınamayacağını söylediği rivayet edilir. Fedâle, Cenâb-ı Hak'ın ancak tak-vâ sahiplerinin sadakasını kabul edece-ğini (bk. el-Mâide 5/27) belirterek yaptığı hayırlardan sadece bir zerrenin kabul edilmesinin bile yeterli olacağını söyler-di. Aynı zamanda kurrâdan sayılan ve Resûl-i Ekrem'den başka Hz. Ömer ve Ebû'd-Derdâ gibi bazı sahâbîlerden de hadis öğrenen Fedâle'nin elli rivayeti bu-lunmaktadır. İkisi *Şahîh-i Müslim*'de olmak üzere bu rivayetler dört sünen ile Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'inde yer almıştır. Kendisinden âzatlı kölesi Meysere, Abdullah b. Muhayrif, Muham-med b. Kâ'b el-Kurazî ve Uley b. Rebâh gibi kişiler hadis rivayet etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "Cenâ'iz", 9; Kelbî, *Nesebü Ma'ad ve'l-Yemeni'l-kebir* (nşr. Nâcî Hasan), Beyrut 1408/1988, I, 372; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 401; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 294-295; Bu-hârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 124, 375; a.mlf., *et-Târîhu's-şagîr*, I, 119; Belâzûrî, *Futûh* (Fay-da), s. 220; Vekî, *Aḥbârü'l-kuḍât*, III, 200-201; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 429-430; V, 232, 234, 253, 330; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, VII, 77; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 473; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 17; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 197-198; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 363-364; V, 238; a.mlf., *el-Kâmil*, III, 191, 458, 461, 472, 496; IV, 11; Nevevî, *Tehzîb*, I/1, s. 50; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 186-189; Zehebî, *A'lâ-mü'n-nûbelâ*, II, 113-117; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 41-60*, s. 285-286; İbn Kesîr, *el-Bî-dâye*, VIII, 78; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), V, 371-372; VI, 192; Hazrecî, *Hulâsattü Tezhib*, s. 308; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 221.

M. YAŞAR KANDEMİR

FEDÂLİ

(الفدالي)

Muhammed b. Muhammed
b. Şâfi' el-Fedâli
(ö. 1236/1820-21)

Mısırlı âlim.

Mısır'ın Delta bölgesinde bulunan Fe-dâle'de doğdu. Hayatı ve ilmi faaliyetle-ri hakkında fazla bilgi yoktur. Sadece son devir Eş'arî kelâmcılarından İbrâ-

him b. Muhammed el-Bâcûrî'nin hocası olduğu ve kelâm ilmine dair iki eser yaz-dığı bilinmektedir. Şöhretini daha çok Ezher şeyhliği yapmış bulunan Bâcûrî'nin hocası olmasına borçludur. Senûsî'den sonra Burhâneddin el-Lekânî, Bâ-cûrî vb. Mısırlı ve Kuzey Afrikalı âlimler gibi o da Eş'ariyye'nin son dönem tem-silcilerinden sayılır. Kelâm ilmine önemli bir katkıda bulunmamış, sadece geçmiş âlimlerin görüşlerini tekrarlayarak teyit etmiştir.

Eserleri. 1. *Kifâyetü'l-'avâm fîmâ ye-cibü 'aleyhim min 'ilmi'l-kelâm*. Mu-hammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin akaide dair *Ümmü'l-berâhîn* adlı eserine yapılmış bir şerhtir. Klasik kelâm kitapları tarzında kaleme alınan eserin Gazzâlî'nin *İlcâmü'l-'avâm*'ına reddiye olarak yazıldığı kabul edilir. Her ne kadar ki-tapta bu hususu belirten bir ifade yok-sa da üzerinde durulan itikadî konulara iman etmenin bir ayırım yapmaksızın bü-tün müslümanlara farz olduğunu belir-ten açıklamalar yanında eserin taşıdığı isim de bu intibai uyandırmaktadır. Mu-kaddimede aklî hükümler (vâcip, câiz ve müstahîl) incelendikten sonra Allah ile peygamberler hakkında inanılması farz olan hususlar elli madde halinde sırala-nır. Allah'a nisbet edilmesi vâcip olan sı-fatlar "selbî", "meânî" ve "mânevî" şek-linde kısımlara ayrılarak yirmi madde-de, yetkinlik sıfatlarının zıddı olup O'na atfedilmesi imkânsız bulunan sıfatlar da yine yirmi maddede ele alınır. Allah için câiz olan sıfat ise mümküni yaratıp yaratmamak şeklinde ifade edilir. Pey-gamberler hakkında vâcip ve müstahîl olan nitelikler de on madde halinde sa-yılarak elli sayısı tamamlanır. Eser iman konusunu işleyen bir hâtıme ile sona erer. Fedâli'nin öğrencisi İbrâhim el-Bâ-cûrî esere *Tahkîku'l-maḥām 'âlâ Ki-fâyeti'l-'avâm* adıyla bir hâşiye yazmış-tır. Çeşitli nüshaları bulunan *Kifâyetü'l-'avâm* (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Ha-cı Mahmud Efendi, nr. 936/2) hâşiyesiyle birlikte defalarca basılmıştır (Bulak 1285; Kahire 1298). Duncan Black Mac-donald *Kifâyetü'l-'avâm*'ı İngilizce'ye çevirerek *Development of Muslim The-ology* adlı kitabı içinde yayımlamıştır (s. 315-351). 2. *Risâle 'âlâ lâ ilâhe illallâh* (*Risâle fî kelîmeti't-tevhîd*). Bâcûrî bu ese-re de bir hâşiye yazmış ve her ikisi bir-likte yayımlanmıştır (Kahire 1291, 1301; Bombay 1296).

BİBLİYOGRAFYA :

Fedâli, *Kifâyetü'l-'avâm*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 936/2, vr. 99^a-112^b; Serkis, *Mu'cem*, II, 1453-1454; Brockelmann, *GAL*, II, 641; *Suppl.*, II, 744; *İzâhu'l-meknân*, I, 268; II, 372; *Hediyetü'l-'arîfîn*, II, 360; Ziriklî, *el-A'âm*, VII, 26; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'elli-fîn*, X, 60; Halîl Merdem Bey, *A'yânü'l-karnîş-şâlişe 'aşer*, Beyrut 1977, s. 160; D. B. Macdo-nald, *Development of Muslim Theology*, London 1985, s. 315-351; a.mlf., "Fedâli", *İA*, IV, 536; a.mlf., "Kelâm", a.e., VI, 544; J. Schacht, "al-Fa-dâli", *Et* (İng.), II, 727; L. Gardet, "İlm al-Ka-lâm", a.e., III, 1145. AHMET SAİM KILAVUZ

FEDDÂN

(فدان)

Mısır ve Suriye'de kullanılan
eski bir alan ölçüsü birimi.

Feddân kelimesinin Ârâmîce, Arapça veya Nabatîce olduğuna dair değişik gö-rüşler bulunmakla birlikte Ârâmîce ol-ması ihtimali daha doğru görünmekte-dir. Zira bu ölçü birimi daha çok Ârâmî-ler'in yerleşim bölgelerinden olan Mısır, Nûbe, Suriye ve Mezopotamya'da kulla-nılmış olduğu gibi Arapça sözlüklerde kelimenin kökü "fdd" ve "fdn" gibi fark-lı şekillerde verilmektedir. "Öküz" veya "bir çift öküz" anlamına gelen feddân kelimesi, tek veya çift öküzle sürülebi-lecek arazi miktarına da isim olmuştur. Bir çift öküzün gece gündüz durmaksızın sürebildiği alana feddân-ı Rûmânî (Rûmî), gün boyunca sürebildiği alana feddân-ı İslâmî (Arabî), sabahtan öğle-ye kadar sürebildiği arazi parçasına da feddân-ı hurrâs (arz) denir.

Mısır ve Nûbe'nin mahallî ölçülerinden olan feddân, İslâm fetihlerinden sonra da tarım alanlarının ölçümünde ve ha-racın tesbitinde esas alınmıştır. Ancak diğer ölçüler gibi bu ölçü biriminin de-ğeri de zamana ve mekâna göre de-ğişiklik göstermiştir. Makrîzî, 1 feddânın 400 Hâkimî (Fâtımî Halifesi Hâkim-Biem-rillâh'a nisbetle) kasabakareye, 1 Hâkimî kasabanın ise 6 $\frac{2}{3}$ zirâu'l-kumâş veya 5 zirâu'n-neccâra eşit olduğunu kaydet-mektedir. Kalkaşendî'nin tesbitine göre 1 feddân = 400 kasaba² = 24 kırat; 1 kasaba = 6 ez-zirâu'l-Hâşimiyetü'l-kübâra] = 5 zirâu'n-neccâr = 8 zirâu'l-yed'dir. W. Hinz, Mahmud Bey ve Rey-yis'in hesaplamalarına göre 1 Hâkimî kasaba sırasıyla 399 cm., 388,4 cm. ve 385 cm.dir. Bu bulgulardan hareketle 1 feddân 6368,04 m², 6034,1824 m² ve 5929 m² eder. Dayandığı veriler bakımın-